

مأموریت سری با لباس مبدل

ترجمه: علی مترجم دارالترجمه همایونی (ناصرالدین شاه)
پژوهش و تصحیح: علی کریمیان
چاپ اول، اسفند ۱۳۸۵، ۱۷۴ صفحه

علی ططری

کتاب «مأموریت سری با لباس مبدل» در واقع سفرنامه سرهنگ چارلز ادوارد استوارت، افسر انگلیسی است که در دوره سلطنت ناصرالدین شاه؛ در بجهت حملات روس‌ها به خانات آسیای مرکزی، در پی

مأموریتی نظامی - سیاسی به ایران آمد. در واقع سفرنامه سرهنگ چارلز ادوارد استوارت، افسر انگلیسی است که در دوره سلطنت ناصرالدین شاه؛ در بجهت حملات روس‌ها به خانات آسیای مرکزی، در پی مأموریتی نظامی - سیاسی به ایران آمد. نوشته‌های سرهنگ استوارت که در حقیقت گزارشی از مأموریت و سفر او در یکی از حساس‌ترین مقاطع تاریخی کشورمان است، هنگامی نگاشته شده است که مرزهای شرقی و شمال شرق ایران در آتش هرج و مرج می‌سوخت؛ مرزهایی که بعد از جدایی سرزمین‌های شمالی ایران - به موجب عهدنامه‌های ننگین دوره فتحعلی‌شاه قاجار - شاهد تداوم سیاست‌های توسعه‌طلبانه روس‌ها بود. آنها با تحریک ترکمن‌های خانات آسیای مرکزی علاوه بر بروز مشکلات اقتصادی و امنیتی، هر از چندگاهی با تزویر و نیرنگ قسمتی از این مناطق را از ایران منتزع و به خاک خود الحاق می‌نمودند. روس‌ها به بهانه ایجاد

نامنی و غارت کاروان‌های تجاری خود، توسط اقوام ترکمن و همچنین ایجاد مزاحمت برای شهروندان روسی، به تاخت و تاز در این مناطق ادامه می‌دادند. از طرف دیگر، دولت مرکزی ایران نیز در سرآشایی ضعف و سقوط به سر می‌برد و مقاومتی از سوی آن در برابر این تجاوزات انتظار نمی‌رفت.

همچنین، پیشروی روزافزون روس‌ها برای انگلیس نگرانی جدی ایجاد کرده بود، زیرا این سری اقدامات و تحریکات، روس‌ها را هر روز به هندوستان نزدیک‌تر می‌کرد. این مسائل سبب شده بود که انگلیس و دولت انگلیسی هند که اولین دغدغه آن‌ها، حفظ معابر هندوستان بود، تدابیری بیندیشند و با گسیل جاسوسان و مأموران اطلاعاتی و نظامی خود با عناوین و اسامی مستعار به مناطق آسیای مرکزی، در پی کسب اطلاع از اوضاع آن منطقه و بررسی سیاست‌های روسیه و همچنین میزان نفوذ آنها در آسیای مرکزی برآیند.

یکی از این مأموران که در حدود سال ۱۸۸۰ م. مأموریت خود را در ایران آغاز کرد، سرهنگ چارلز ادوارد استوارت بود. او «که در جنگ‌های هندوستان و سرکوب آزادیخواهان بومی آن مملکت خدمات شایانی انجام داده بود، مأمور ایران و روانه خراسان شد تا از آنجا خود را به سرحدات روسیه و افغانستان برساند.»^۲ استوارت مأموریت داشت اطلاعاتی از مناطق مختلف خانات آسیای مرکزی و همچنین اقدامات و تحریکات روس‌ها در این مناطق به دست آورد و در اختیار مقامات کشور متبوع خود قرار دهد. گزارش سفر استوارت شامل حرکت او از نائین تا درگز و مدت اقامت او در خراسان و قبایل ترکمن آسیای مرکزی از ۲۵ نوامبر ۱۸۸۰ تا ۱۵ ژانویه ۱۸۸۱ / ۲۴ ذیحجه ۱۲۹۷ تا ۵ ربیع‌الاول ۱۲۹۸ می‌شود.^۳

استوارت و دیگر فرستادگان و جاسوسان انگلیسی که در این دوره و به طور مشخص‌تر از اواسط قرن هجدهم و اوایل قرن بیستم میلادی در منطقه حضور یافتند، مأموریتی آشکار داشتند که همانا معابر هندوستان را حفظ کنند و تا حد امکان راه‌های مواصلاتی را شناسایی نمایند و ایلات و عشایر این مناطق را علیه روس‌ها و دیگر کشورهای متخاصم انگلیسی تحریک کنند تا آسیبی متوجه هندوستان نگردد.

جاسوسان انگلیسی همچون چارلز ادوارد استوارت و مستر ادوتوان با لباس مبدل و تحت عناوین و مشاغل نظیر خبرنگار و جهانگرد به منطقه پا گذاردند. استوارت «با لباس مبدل و به طور ناشناس و با نام مستعار خواجه ابراهیم»^۴ وارد ایران شد.

نوشته‌های او و آثاری از این دست، از آن جهت مهم است که علاوه بر اینکه ما را با برداشت‌ها و استنباط‌های یک جاسوس کهنه‌کار و مقاصد سیاسی انگلیسی آشنا می‌کند. علاوه بر این، نکات دیگری نیز در نوشته‌های استوارت وجود دارد که برای پژوهشگران و محققان می‌تواند از اهمیت بالایی برخوردار باشد و آن گزارش‌هایی از بافت محلی، موقعیت استراتژیک و جغرافیایی، شیوه‌های تولید، صنعت و اقتصاد، همچنین راه‌های مواصلاتی و تجاری مناطق مختلف است.

«استوارت، پس از جمع‌آوری اطلاعاتی راجع به عملیات روس‌ها و وضعیت ترکمن‌های آخال، به مشهد بازگشت و با تعویض لباس‌هایش، خود را به قنسول انگلیس معرفی کرد و پس از دیدار با رکن‌الدوله، والی خراسان و هموطنش کاپیتان جیل، در سال ۱۸۸۱ م. / ۱۲۹۸ ق. به انگلستان بازگشت.»^۵

معرفی کتاب

کتاب «مأموریت سری با لباس مبدل» برای نخستین بار در اسفند ۱۳۸۵ در ۱۷۴ صفحه با ترجمه علی مترجم، مترجم مخصوص ناصرالدین شاه و با تصحیح علی کریمیان به بازار نشر کتاب عرضه گردید.

کتاب با پیشگفتار و مقدمه مصحح آغاز شده است و در دو فصل کلی ادامه یافته است. در پایان نیز اسناد ضمیمه، فهرست منابع و مأخذ و اعلام آمده است. مصحح کتاب در مقدمه با بررسی پیشینه و اقدامات سرهنگ استوارت در دوران فعالیت نظامی او به ویژه در هندوستان سعی کرده است به طور اجمالی، استوارت را معرفی کند. او در ادامه با بررسی مأموریت استوارت به ایران و به ویژه خراسان، و ارائه گزارشی از ملاقات استوارت با ناصرالدین شاه، میرزا حسین خان سپهسالار و حسام السلطنه حکمران خراسان مقدمه خود را به پایان رسانده است.

اما متن کتاب به دو بخش مجزا تقسیم شده است:

در فصل نخست، استوارت، گزارشی از سفر خود به عثمانی (اسلامبول) تا اصفهان و خراسان و درگز ارائه داده است. او تاریخ حرکت خود را در دو ماه آوریل سنه ۱۸۸۰ مسیحی [ثور ۱۲۹۷ ق] از اسلامبول به طرف ایران بیان کرده است. شهرهایی که استوارت از آنها عبور کرده و در بخش نخست کتاب گزارشی از وضعیت راه و اوضاع اجتماعی و اقتصادی و موقعیت آنها ارائه داده است، عبارت‌اند از: درگز، نائین، اردکان، هامان، طیس، یزد، ساغند، پشت بادام، شوراب، رباطخان، کاشمر، زنگی شاه، عبدالله آباد، تربت حیدریه، قوچان، رادکان و داودلی.

در فصل دوم کتاب که به مراتب بیشتر مطالب کتاب را به خود اختصاص داده است، مؤلف به بررسی وضعیت قبایل ترکمن مستقر در خانات آسیای مرکزی و مناطق شمال خراسان پرداخته است. در این میان، نویسنده با بررسی قلعه‌ها، رودخانه‌ها، خط آهن، صنایع، قبایل ترکمن، بازار خرید و فروش اسرا و برده، آبراهه‌ها و راه‌های مواصلاتی آشکار نموده است که این موارد از جذابیت بیشتری برایش برخوردار بوده است و بیش از پیش هویدا می‌گردد که او در میان قبایل ترکمن خانات آسیای مرکزی به دنبال یافتن چه اهداف و برنامه‌هایی بوده است. از دیگر مواردی که در فصل دوم مورد توجه قرار گرفته و بدان اشاره شده است، ملاقات استوارت با سران قبایل ترکمن منطقه است که این نیز بی‌گمان در راستای سیاست انگلیس در جهت یافتن متحدانی در منطقه برای تضعیف موقعیت روسیه بوده است. همچنین، فصل دوم کتاب نگاهی جامعه‌شناسانه به جامعه ترکمن‌های آسیای مرکزی دارد و از جامعه، فرهنگ و آداب رسوم و اهالی این منطقه نمایی کلی ارائه می‌دهد.

مصحح در بخش پایانی کتاب، چند سند نویافته موجود در سازمان اسناد ملی کشور در خصوص تعدیات ترکمن‌ها در مناطق شمالی خراسان و تحریکات روس‌ها در این نواحی ارائه داده است. با نظری اجمالی به کتاب «مأموریت سرّی با لباس مبدل»، به نظر می‌رسد، بهتر آن است که مصحح در چاپ بعدی کتاب به تحلیل چرایی سفرهای استوارت بپردازد و اهداف دولت انگلیس را از گسیل داشتن استوارت به آن مأموریت با چشم‌اندازی به روابط بین‌الملل آن روز دنیا پی‌جویی کند. همچنین، میزان اهمیت اماکن در مسیرهای یاد شده در سفرنامه و بازدید او از شهرهای واقع شده در آن مسیرها را بررسی کند و نوع سیاستگذاری انگلیس در مناطق شمال شرق ایران را مورد کنکاش قرار دهد.

پی‌نوشتها

1- Charles Edward Stawart

۲- علی کریمیان، مأموریت سرّی با لباس مبدل، ترجمه علی مترجم (تهران: علی کریمیان، ۱۳۸۵)، ص ۱۳.

۳- همان، ص ۳۴.

۴- همان، ص ۱۳.

۵- همان، ص ۳۴.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی